

Mulțumiri

Ca și *Maimuța goală*, care a precedat-o, această carte se adresează unui public larg, motiv pentru care nu au fost citate în text autoritățile în domeniu. Totuși, la alcătuirea acestui volum s-a făcut referire la numeroase cărți și articole originale, de aceea n-ar fi corect să nu recunoaștem contribuția lor valoroasă. În paginile 363–366 am introdus o anexă în care sunt asociate subiectele dezbătute în fiecare capitol și principalele autorități științifice implicate. Această anexă poate fi utilizată pentru a găsi referințele detaliate din bibliografia selectivă.

De asemenea, aș dori să-mi exprim îndatorarea și recunoștința față de colegii și prietenii care m-au ajutat prin discuții, corespondență și în multe alte feluri. Contribuțiile lor sunt diferite. În unele cazuri, m-au ajutat în mod direct în legătură cu un aspect anume al acestei cărți, însă, în alte situații, mi-au modificat percepția în mod indirect, timp de mai mulți ani, influențându-mi gândirea în general și ajutându-mă să-mi clarific imaginea de ansamblu. Tratând un subiect atât de amplu cum este *grădina zoologică umană*, îmi este imposibil să-i enumăr pe toți, însă printre ei se află, în particular,

următorii: dr. Anthony Ambrose, dl Robert Ardrey, dl David Attenborough, dl Kenneth Bays, prof. Misha Black, dr. David Blest, dr. N. G. Blurton-Jones, dl James Bomford, dr. John Bowlby, dl Richard Carrington, sir Hugh Casson, dr. Michael Chance, dr. Richard Coss, dr. Christopher Evans, prof. Robin Fox, prof. J. H. Fremlin, dl Oliver Graham-Jones, dr. Fae Hall, prof. Harry Harlow, dna Mary Haynes, prof. Heini Hediger, prof. Robert Hinde, dr. Jan van Hooff, dr. Francis Huxley, sir Julian Huxley, prof. Jancy Ironside, dra. Evra Kleiman, dr. Adriaan Kortlandt, baroneasa Jane van Lawick-Goodall, dr. Paul Leyhausen, dna Caroline Loizos, prof. Konrad Lorenz, dr. Malcolm Lyall-Watson, dr. Gilbert Manley, dr. Isaac Marks, dl Tom Maschler, dr. L. Harrison Matthews, Lady Medway, dna Ramona Morris, dr. Martin Moynihan, dr. John Napier, dna Caroline Nicolson, dl Philip Oakes, dr. Kenneth Oakley, dl Victor Pasmore, sir Roland Penrose, sir Herbert Read, dr. Frances Reynolds, dr. Vernon Reynolds, dna Claire Russell, dr. W. M. S. Russell, prof. Arthur Smailes, dl Peter Shephard, dr. John Sparks, dr. Anthony Storr, dl Frank Taylor, dr. Lionel Tiger, prof. Niko Tinbergen, dr. Nevil Tronchin-James, dl Ronald Webster, dr. Wolfgang Wickler, dra. Pat Williams, dr. G. M. Woddis și prof. John Yudkin.

Mă grăbesc să adaug că includerea unui nume în această listă nu implică faptul că acea persoană este neapărat de acord cu ideile mele, așa cum sunt exprimate în această carte.

Introducere

Atunci când presiunile vieții moderne devin apăsătoare, orașeanul copleșit se referă adesea la lumea lui agitată ca la o junglă de beton. Aceasta este o descriere colorată a vieții unei comunități urbane aglomerate, însă este total inexactă, după cum poate să confirme oricine a studiat o junglă adevărată.

În condiții normale, în habitatul lor natural, animalele sălbatice nu se automutilează, nu se masturbează, nu-și atacă puii, nu fac ulcer gastric, nu devin fetișiste, nu suferă de obezitate, nu formează perechi homosexuale și nu comit crime. În rândul oamenilor din orașe, fără îndoială, toate acestea se întâmplă. Oare acest lucru scoate în evidență o diferență fundamentală între specia umană și alte animale? La prima vedere așa se pare, însă această percepție este înșelătoare. Și alte animale reacționează astfel în unele circumstanțe, și anume atunci când se află în captivitate. Animalul închis într-o cușcă, la grădina zoologică, prezintă toate aceste anomalități pe care le cunoaștem așa de bine de la semenii noștri umani. În concluzie, orașul nu este nici pe departe o junglă de beton, ci este o grădină zoologică umană.

Nu trebuie să comparăm locuitorul orașului cu un animal sălbatic, ci cu un animal captiv. Animalul uman modern nu

mai trăiește în condițiile naturale ale speciei lui. Capturat, însă nu de vreun colecționar, ci de propria sa inteligență sculptoare, s-a aruncat singur într-o uriașă menajerie agitată, unde este într-un pericol continuu de a ceda tensiunii.

Însă, în pofida presiunilor, avantajele sunt enorme. Grădina zoologică, precum un părinte uriaș, are grijă de locatarii ei: le oferă mâncare, apă, adăpost, igienă și asistență medicală; problemele fundamentale ale supraviețuirii sunt reduse la minimum. Rămâne, astfel, mult timp liber. Cum este folosit acest timp într-o grădină zoologică neumană variază, bineînțeles, în funcție de specie. Unele animale se relaxează liniștite și dormitează la soare; pentru altele, din contră, inactivitatea prelungită este din ce în ce mai greu de suportat. Dacă ești un locuitor al grădinii zoologice umane, inevitabil faci parte din a doua categorie. Deoarece ai un creier în esență explorator și inovator, nu vei fi capabil să te relaxezi prea mult timp. Vei fi împins spre activități din ce în ce mai elaborate. Vei investiga, vei organiza și vei crea, iar în final, vei deveni din ce în ce mai captiv. Fiecare pas spre complexitate te îndepărtează mai mult de starea tribală naturală, stare în care strămoșii tăi au trăit timp de un milion de ani.

Povestea omului modern este povestea luptei pentru a face față consecințelor acestei dificile înaintări. Imaginea este confuză și înșelătoare și pentru că noi avem un dublu rol, fiind, în același timp, spectatori și participanți. Poate că imaginea s-ar mai limpezi dacă am vedea lucrurile din punctul de vedere al zoologului, ceea ce voi încerca să fac în paginile următoare. În majoritatea cazurilor am ales intenționat

exemple familiare pentru cititorii occidentali. Aceasta nu înseamnă însă că vreau să-mi leg concluziile numai de culturile occidentale. Din contră, toate indiciile arată că principiile fundamentale se aplică în aceeași măsură orașenilor de pretutindeni.

Dacă vi se pare că spun „Întoarceți-vă, vă îndreptați spre dezastru“, vă asigur că nu este așa. De-a lungul progresului nostru social de nestăvilit, s-au dezlănțuit glorios în noi puternicele porniri spre inventivitate și explorare. Acestea reprezintă o parte fundamentală a moștenirii noastre biologice. Nu au nimic artificial sau nefiresc. Reprezintă punctul nostru forte, dar și cea mai mare slăbiciune. Ce încerc să scot în evidență este prețul din ce în ce mai mare pe care trebuie să-l plătim pentru a ne satisface aceste porniri, ca și ingenuitatea cu care reușim să plătim acest preț, oricât de mare ar fi. Mizele cresc permanent, jocul devine mai riscant, pierderile tot mai mari, ritmul se iuțește. Însă în ciuda riscurilor, este cel mai incitant joc pe care omenirea l-a cunoscut vreodată. Este absurd să vrem ca cineva să sufle din fluier și să oprească jocul. Cu toate acestea, se poate juca în mai multe feluri și, dacă am putea înțelege mai bine adevărata natură a jucătorilor, l-am putea face mai recompensant, fără a deveni în același timp mai periculos și, în final, dezastruos pentru întreaga specie.

1

Triburi și supertriburi

Imaginați-vă o suprafață de teren lungă de 30 de kilometri și la fel de lată. Închipuiți-vă că este sălbatică, locuită de animale mai mari și mai mici. Acum vizualizați un grup compact de șaizeci de oameni care își au tabăra în mijlocul acestui teritoriu. Încercați să vă vedeți acolo, membri ai acestui mic trib, iar în jurul vostru, cât vezi cu ochii, un vast teritoriu – teritoriul vostru. Nimeni, în afară de tribul tău, nu se folosește de acest spațiu imens. Este exclusiv terenul de vânatoare al tribului vostru. Din când în când, bărbații din grup pleacă în căutarea vânatului. Femeile culeg tot soiul de fructe. Copiii se joacă gălăgios prin tabără, imitând tehnicile de vânatoare ale taților lor. Dacă tribul are succes și se mărește, la un moment dat, un grup se va separa și va coloniza un nou teritoriu. Încetul cu încetul, specia se răspândește.

Imaginați-vă o suprafață de teren lungă de 30 de kilometri și la fel de lată. Închipuiți-vi-o civilizată, ocupată de mașini și de clădiri. Acum vizualizați un grup compact de șase milioane de oameni așezați în mijlocul acestui teritoriu. Priviți-vă stând acolo, în jur întinzându-se orașul imens și complex mai departe decât poți cuprinde cu privirea.

Comparați cele două imagini. În scena a doua raportul este de o sută de mii de indivizi pentru fiecare locuitor al primului cadru. Spațiul este însă același. La scara de timp a evoluției, această schimbare dramatică a avut loc practic instantaneu; a fost nevoie de doar câteva mii de ani pentru a transforma scena unu în scena doi. Se pare că animalul uman s-a adaptat minunat la noua lui condiție, însă n-a avut timp să se adapteze biologic, să evolueze într-o specie nouă, civilizată și din punct de vedere genetic. Acest proces de civilizare a fost în întregime împlinit prin învățare și condiționare. Din punct de vedere biologic, el încă este acel animal tribal simplu descris în prima scenă. A trăit în acest fel nu doar câteva secole, ci timp de un milion de ani. În această perioadă, este adevărat, s-a schimbat din punct de vedere biologic. Evoluția sa a fost spectaculoasă. Presiunile supraviețuirii au fost imense și l-au modelat.

În ultimele mii de ani, anii urbani, anii aglomerați ai omului civilizat, s-au întâmplat atât de multe, încât ne e greu să înțelegem că nu reprezintă decât o infimă parte din epopeea umană. Lumea de azi ne e așa de familiară, încât aproape ne imaginăm că am ajuns aici treptat și, drept urmare, suntem total echipați din punct de vedere biologic să facem față noilor provocări sociale. Dacă facem însă un efort și judecăm la rece, suntem nevoiți să admitem că nu este deloc așa. Doar incredibila noastră maleabilitate și adaptabilitatea noastră ingenioasă dau această impresie. Simplul vânător tribal își dă toată silința să-și poarte noua haină cu ușurință și mândrie; însă noile podoabe sunt greoaie și încurcate și el se tot

împiedică în ele. În orice caz, înainte de a examina felul în care se poticnește și adeseori își pierde echilibrul, trebuie să vedem modul în care a reușit să-și coasă laolaltă fabuloasa mantie de civilizație.

Trebuie să începem prin scăderea temperaturii, până ajungem înapoi sub stăpânirea Epocii de gheață, să spunem, cu douăzeci de mii de ani în urmă. Strămoșii noștri timpurii, iscusiți vânători, reușiseră deja să se răspândească în cea mai mare parte a Lumii Vechi și erau pe cale să migreze prin Asia de Est în Lumea Nouă. O expansiune atât de uluitoare însemna că modul lor simplu de viață, bazat pe vânătoare, îi transformase în adversari periculoși pentru rivalii lor, marile carnivore. Însă acest fapt nu este așa de surprinzător, dacă ne gândim că strămoșii noștri din Epoca de gheață aveau deja creierul la fel de mare și de bine dezvoltat precum îl avem noi azi. La nivel scheletic, diferențele dintre ei și noi sunt minore. Din punct de vedere fizic, omul modern intrase deja în scenă. De fapt, dacă ar fi posibil, cu ajutorul unei mașini a timpului, să luăm un copil nou-născut al unui vânător din Epoca de gheață și să-l creștem în prezent ca și pe copiii noștri, este puțin probabil ca cineva să-și dea seama de substituție.

În Europa, climatul era ostil, însă strămoșii noștri îi făceau față cu succes. Cu cea mai simplă tehnologie, erau capabili să vâneze animale imense. Din fericire, ne-au lăsat dovezi ale îndemânării lor la vânătoare, nu doar prin intermediul resturilor pe care le găsim întâmplător în peșterile pe care le-au locuit, ci și prin uimitoarele picturi rupestre de pe pereții

acestora. Mamuții și rinocerii lânoși, bizonii și renii ilustrați aici nu lasă nici o îndoială asupra naturii climatului. Astăzi, odată ce ieși din întunecimea peșterii și dai cu ochii de peisajul rural scăldat în soare, îți e greu să ți-l imaginezi populat de acele animale enorme și cu blană groasă. Contrastul dintre temperatura de atunci și cea de acum devine clar.

Pe când ultima glaciațiune se apropia de sfârșit, gheața a început să se retragă spre nord cu o viteză de 50 de metri pe an, iar animalele de mediu rece au urmat-o. Locul tundrei reci a fost luat de păduri bogate. Marea Epocă de gheață a luat sfârșit în urmă cu aproximativ zece mii de ani, anunțând o nouă eră în evoluția omenirii.

Schimbarea avea să apară în locul de întâlnire dintre Africa, Asia și Europa. Acolo, pe coasta de est a Mării Mediterane, a intervenit o mică modificare în comportamentul uman de hrănire care avea să schimbe întregul curs al progresului omenirii. A fost ceva destul de obișnuit și de simplu, în sine, dar a avut un impact uriaș. Astăzi ni se pare ceva firesc: o numim agricultură.

Înainte de aceasta, toate triburile umane se hrăneau în două feluri: bărbații vânau animale, iar femeile culegeau plante. Dieta era echilibrată prin împărțirea produselor. În principiu, toți membrii adulți activi ai tribului erau implicați în procesul de procurare a hranei. Stocarea alimentelor se făcea la scară mică. Pur și simplu se duceau și își procurau ce voiau, când voiau. Această practică era mai puțin riscantă decât pare, deoarece, evident, întreaga populație a lumii era atunci infimă, comparativ cu numărul masiv al populației

actuale. În orice caz, cu toate că acești vânători-culegători timpurii se descurcau foarte bine și au reușit să colonizeze o mare parte a globului, formațiunile lor tribale au rămas mici și simple. De-a lungul sutelor de mii de ani de evoluție, oamenii deveniseră din ce în ce mai bine adaptați, atât fizic cât și mental, atât ca structură cât și comportamental, la acest mod de viață bazat pe vânătoare. Noul pas pe care l-au făcut, spre agricultură și producția de hrană, i-a împins peste un prag neașteptat, aruncându-i foarte repede într-o formă de existență socială nefamiliară, pentru care n-au avut timp să-și dezvolte noi calități reglate genetic, pentru a-i ajuta să-i facă față. De acum înainte, capacitatea de adaptare și maleabilitatea comportamentală, abilitatea de a învăța și de a se mula după situații noi și mai complexe aveau să fie testate la maximum. Urbanizarea și complicațiile vieții în oraș se află doar la un pas.

Din fericire, îndelungata îndeletnicire cu vânătoarea le-a dezvoltat ingeniozitatea și un sistem de ajutor reciproc. Este adevărat că vânătorii umani încă erau competitivi și ambițioși din fire, la fel ca strămoșii lor maimuțe, însă competitivitatea lor fusese forțată să se tempereze datorită unei nevoi fundamentale crescânde de a coopera. Fusese singura lor șansă de succes în fața tradiționalilor rivali cu gheare ascuțite, ucigașii profesioniști ai lumii carnivorelor, cum erau marile feline. Vânătorii umani își dezvoltaseră spiritul de cooperare, inteligența și natura exploratoare, această combinație dovedindu-se eficientă și mortală pentru rivali și pentru pradă. Învățau repede, aveau memorie bună și erau

experți în a corela elemente diferite din trecut pentru a soluționa probleme noi. Dacă această calitate fusese deosebit de folositoare în vremurile de început, în timpul expedițiilor complicate de vânătoare, le era cu mult mai necesară acum, aproape de casă, în pragul unei noi forme de viață socială, mult mai complexă.

Ținuturile din jurul coastei estice a Mediteranei erau habitatul a două plante esențiale: grâul sălbatic și orzul sălbatic. În regiune se mai aflau de asemenea capre sălbatice, oi sălbatice, vite sălbatice și porci sălbatici. Vânătorii-culegători umani care s-au așezat în acest areal domesticiseră deja câinele, folosit îndeosebi la vânătoare sau pentru pază, mai degrabă decât ca sursă directă de hrană. Adevărata agricultură a început prin cultivarea a două plante: grâul și orzul. La scurt timp a urmat domesticirea caprei și a oii la început, urmată puțin mai târziu de domesticirea vacii și a porcului. E foarte probabil că animalele, atrase de lanurile cultivate, s-au apropiat inițial să se hrănească și au rămas pentru a fi înmulțite de oameni și consumate la rândul lor.

Nu este deloc întâmplător faptul că și celelalte două regiuni ale Pământului unde ulterior s-au dezvoltat independent mari civilizații antice (sudul Asiei și America Centrală) erau tot teritorii în care vânătorii-culegători au găsit plante sălbatice potrivite pentru a fi cultivate: orez în Asia și porumb în America.

Aceste culturi din Epoca târzie a pietrei au avut așa de mare succes, încât plantele și animalele domesticite atunci au rămas, până în zilele noastre, sursa principală de hrană

pentru toate sistemele agricole la scară mare. Noile progrese în agricultură sunt mai degrabă de ordin mecanic decât biologic. Însă un impact cu adevărat zguduitor asupra speciei noastre l-a avut micul surplus alimentar care a apărut la începuturile agriculturii.

Retrospectiv, este ușor de explicat. Înainte de agricultură, oricine voia să mănânce trebuia să contribuie la găsierea hranei. În principiu, întregul trib era implicat. Însă, atunci când mintea lor prevăzătoare, care plănuse strategii de vânatoare, și-a îndreptat atenția spre problemele de organizare a cultivării recoltelor, irigare a terenurilor și înmulțire a animalelor captive, oamenii au câștigat două lucruri deodată. Succesul lor a fost așa de mare, încât pentru prima dată, aveau nu doar o sursă constantă de hrană, ci și un *surplus* garantat și regulat. Crearea acestui surplus a fost cheia ce avea să deschidă porțile civilizației. În sfârșit, tribul uman putea să întrețină mai mulți membri decât cei necesari pentru căutarea hranei. Acum tribul putea nu numai să crească, ci și să se dispenseze de o parte din oameni în favoarea altor sarcini, și aici nu ne referim la activitățile temporare, efectuate fugitiv atunci când nu produceau hrană, ci la activități continue, susținute, care puteau să înflorească prin ele însele. S-a născut astfel o epocă a specializării.

Aceste începuturi timide au dat naștere primelor orașe.

Am spus că este ușor de explicat, însă aceasta înseamnă că nu este greu pentru noi, privind în urmă, să scoatem în evidență factorul vital care a condus la următorul mare pas în istoria omenirii. Bineînțeles, nu înseamnă că a fost un pas